

POSKUS DRUGAČNE GLOBALIZACIJE:
SLOVENSKO GOSPODARSTVO IN DEŽELE V RAZVOJU 1970–1990

Jure RAMŠAK

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: jure.ramsak@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Avtor obravnava problem implementacije načel resolucije OZN za dosego novega mednarodnega ekonomskega reda (1974) v praksi poslovanja slovenskih podjetij v državah v razvoju, predvsem v podsaharski Afriki. Na osnovi arhivskega gradiva gospodarskih združenj so analizirane nove oblike gospodarskega sodelovanja (industrijske kooperacije, skupna vlaganja, prenos tehnologij). Ta poskus globalizacije na pravičnejši osnovi je prikazan v kontekstu svetovnih okoliščin, ki so v osemdesetih letih tudi pomenile enega izmed ključnih razlogov za njegov polom.

Ključne besede: mednarodni ekonomski odnosi, države v razvoju, SFRJ, Gibanje neuvrščeni, novi mednarodni ekonomski red

UN'ALTRA GLOBALIZZAZIONE:
L'ECONOMIA SLOVENA E I PAESI IN VIA DI SVILUPPO 1970–1990

SINTESI

L'autore esamina il problema dell'implementazione dei principi della risoluzione ONU per il conseguimento di un nuovo ordine economico internazionale (1974) tramite la prassi di gestione delle imprese slovene nei paesi in via di sviluppo, in particolare nei paesi dell'Africa subsahariana. Sulla base di materiale archivistico delle associazioni commerciali vengono analizzate le nuove forme di collaborazione economica (cooperazione industriale, joint-ventures, transfer tecnologico). I tentativi di una globalizzazione più equa vengono presentati in un contesto mondiale che negli anni Ottanta ebbe un ruolo determinante nel fallimento di questo modello di sviluppo economico.

Parole chiave: relazioni economiche internazionali, paesi in via di sviluppo, Jugoslavia, Movimento dei paesi non allineati, nuovo ordine economico internazionale

UVOD

Dežele oz. države v razvoju (DVR), ki se v splošni rabi večkrat enačijo z Gibanjem neuvrščenih, čeprav se ta kategorija ni nikoli povsem pokrivala z omenjeno povezavo držav, se v času od osamosvojitve Slovenije v ekonomski konotaciji niso omenjale prav pogosto ali kvečjemu s ciničnim prizvokom. Ob izbruhu zadnje svetovne recesije so se pojavili *ad hoc* poskusi obuditi stare vezi v z nafto bogatih državah in na ta način rešiti vsaj del propadajočega gradbenega sektorja. A gledano v celoti, je slovensko mednarodno razvojno sodelovanje omejeno na klasične oblike t. i. uradne pomoči, ki obsega manj kot dve desetinki odstotka državnega BDP, od česar več kot polovica ostane v Evropi (Mednarodno razvojno sodelovanje RS, 2015).

Problematika globalnega Juga se zdi v tem delu Evrope preveč odmaknjena, da bi ji posvečali resno pozornost, v pozabo pa so odrinjene tudi zgodovinske dimenzije jugoslovanskega soočanja s tem nadvse pomembnim svetovnim vprašanjem. V tem oziru Nataša Mišković vpeljuje nedavno objavljen zbornik o neuvrščenosti in hladni vojni z ugotovitvijo, da je bila skoraj vsa literatura s to ključno besedo objavljena najkasneje v osemdesetih letih (Mišković, 2014, 1). Z redkimi izjemami (Pirjevec, 2008; 2014; Rahten, 2013; Režek, 2014) to velja zlasti za slovensko zgodovinopisje, politične vede in ekonomijo, medtem ko ključna zunanjepolitična usmeritev za časa nekdanje Jugoslavije ni povsem izginila iz analiz hrvaške, predvsem pa srbske historiografije (Tasić, 2008; Jakovina, 2011; Bogetić, 2006; 2014a; 2014b; Dimić, Bogetić, 2013; Čavoški, 2014; Bondžić, 2014). Ta dela v prvi vrsti obravnavajo politične, glede ekonomskih vidikov vzpostavljanja jugoslovanskega vpliva v tretjem svetu pa še vedno v precejšnji meri velja, kot je že leta 1970 zapisal Alvin Z. Rubinstein v svojem temeljnem pregledu vloge Jugoslavije znotraj gibanja neuvrščenih, da je to najmanj raziskan aspekt omenjenega procesa (Rubinstein, 1970, 209). Na njegove (nepopolne) podatke se morajo tako opirati tudi najnovejše študije, ki povezujejo spremembe v jugoslovanski politični ekonomiji, družbeni strukturi in njenih mednarodnih odnosih (gl. Kim, 2014).

Za odgovor na vprašanje, kako so v času poznega socializma slovenska podjetja oz. organizacije združenega dela, ki so bila po ustavi iz leta 1974 eden izmed nosilcev razvoja mednarodnih odnosov (Ustava SRS, 1974, §317), implementirala uradno usmeritev SFRJ k vzpostavljanju *Novega mednarodnega ekonomskega reda* (NMER) in njene zaveze v okviru UNCTAD,¹ kako so na razvoj vplivale mednarodne okoliščine, kakšna je bila politika republiškega vodstva, kakšna je bila poslovna praksa teh podjetij v tretjem svetu in v čem se je razlikovala od principov delovanja zahodnih korporacij ter kje so se pojavili glavni problemi tovrstnega sodelovanja, pa je potrebno poseči v analizo posameznih primerov, saj prikazovanje poudarkov iz množice jugoslovanskih deklaracij, diplomatskih poročil in domačih razprav ne pove kaj dosti o konkretnih oblikah sodelovanja. Prvo podobo o načinu delovanja slovenskih podjetij *in situ* si lahko kvečjemu ustvarimo iz potopisa, ki ga je na prelomu osemdesetih letih objavil novinar Jože Volfand, potem ko je v Afriki obiskal večino

1 United Nations Conference on Trade and Development (Konferenca Združenih narodov o trgovini in razvoju).

tovarn, gozdov in plantaž, ki so jih imela tam slovenska podjetja (Volfand, 1982). Celovit odgovor na zastavljena vprašanja bi terjal poglobljeno analizo arhivskih virov gospodarskih združenj, desetih podjetij in raziskovalno-svetovalnih teles kot je bil ljubljanski Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju, katerih gradivo pa je slabo urejeno ali sploh ni na voljo. Obrise razvoja sodelovanja slovenskih podjetij z DVR lahko tako rekonstruiramo predvsem na podlagi skupščinskih dokumentov, poročil Republiškega sekretariata za mednarodno sodelovanje (leta 1980 preimenovan v Republiški komite za mednarodno sodelovanje – RKMS), natančnejše podatke o obsegu in oblikah angažmaja posameznih podjetij, njihovih konzorcijev, bank, inštitutov in gospodarske zbornice pa lahko zasledimo v fondih Zavoda SRS za mednarodno, znanstveno, tehnično, prosvetno in kulturno sodelovanje (ZAMTES) in Gospodarske zbornice Slovenije (GZS).

Članek po predstavitvi strukturne problematike ekonomij DVR in poskusov preseganja prepada med industrijskimi in neindustrijskimi državami prikazuje obseg in glavne poteze angažmaja slovenskih podjetij v tretjem svetu, zlasti v podsaharski Afriki kot ekonomsko najbolj zaostalim delom sveta. S takšnim pregledom ne želim le prikazati eno izmed bistvenih potez slovenske gospodarske politike v zadnjih dveh desetletjih obstoja Jugoslavije, ampak tudi podati oceno, kakšne posledice so imeli spreminjajoči se svetovni ekonomski trendi (razpad brettonwoodskega sistema, dolžniška kriza in liberalizacija mednarodne trgovine kot najbolj vplivni) na poskus vzpostavljanja ekonomske ureditve na pravičnejši osnovi. Razmislek o zgolj slabi dve desetletji trajajočem loku med entuziastičnim postavljanjem temeljev NMER in njenim polomom lahko namreč veliko pove o še vedno nepreseženih globalnih problemih, od katerih se je slovensko okolje skušalo v zadnjih petindvajsetih letih v največji možni meri distancirati.

PREPOZNAVANJE STRUKTURNIH PROBLEMOV SVETOVNEGA JUGA

Začetku prepoznavanja strukturnih problemov globalnega Juga in artikulaciji njihovih prvih zahtev lahko sledimo že od konca štiridesetih in začetka petdesetih let, ko je indijski ekonomist in predsednik Podkomisije za gospodarski razvoj znotraj Komisije za gospodarstvo in zaposlenost pri OZN V. K. R. V. Rao predlagal ustanovitev mednarodne agencije za financiranje bazičnega gospodarskega razvoja, ki bi spričo nezadostnosti zasebnih virov podeljevala DVR dolgoročne nizkoobrestne kredite za razvoj družbeno-ekonomske infrastrukture in tako dopolnjevala dejavnost Svetovne banke (Stanovnik, 1983, 863). Podpornicam Raovega predloga, Čilu, Indiji, Egiptu, Burmi, Libanonu in Kubi se je na IV. zasedanju Generalne skupščine OZN septembra 1949 pridružila tudi Jugoslavija, ki je po sporu s Sovjetsko zvezo iskala pot iz diplomatske osamitve. Njeno nasprotovanje sovjetskemu modelu favoriziranja industrializacije in kolektivizacije kmetijstva je predstavnike teh držav zblížalo s takratnim šefom jugoslovanske misije pri OZN Jožo Vilfanom, ki je tako prvi stopil v, kot se je izrazil Janez Stanovnik, »'nekrščanski zakon' med Jugoslavijo na eni in buržoaznimi vladami nekaterih novoustanovljenih dežel na drugi strani« (Pirjevec, Ramšak, 2014, 40).

Zavrnitev omenjenega predloga pa pobudnic ni odvrnila od nadaljnega prizadevanja in povezovanja, saj je že štiri leta kasneje, na VIII. zasedanju Generalne skupščine OZN

20 DVR vložilo resolucijo za ustanovitev posebnega fonda ZN za gospodarski razvoj (SUNFED) (Stanovnik, 1983, 863). Nasprotovanje obeh svetovnih blokov tej pobudi je voljo mladih držav, katerih število je postajalo z dekolonizacijo vse večje, le še okrepilo. Izvolitev Jugoslavije v Ekonomski in socialni svet OZN leta 1952 je to evropsko državo pripeljalo še bližje tegobam drugih kontinentov, njegov predsednik Janez Stanovnik pa je postal predstavnik »sindikata siromašnih«, skupine novoustanovljenih držav, ki je do sredine šestdesetih let dosegla število 77, kasneje pa tudi odločno večino znotraj OZN (125) (Pirjevec, Ramšak, 2014, 40–41). Škarje med naraščajočimi cenami industrijskih na eni in stagniranjem cen kmetijskih produktov ter surovin na drugi strani so v petdesetih letih prenesle težišče njihovih prizadevanj na področje trgovine, kjer so Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka in Splošni sporazum o carinah in trgovanju (GATT) predstavljali stebre ureditve po volji zahodnih interesov, ki so jih branile zlasti ZDA (Stanovnik, 1983, 864). Nasprotujoč ideji avtarkije, pa tudi korektivu v obliki pomoči razvitih držav, je Jugoslavija zastopala idejo o temeljni preobrazbi sistema mednarodne trgovine ob hkratnem spodbujanju sprememb notranje gospodarske strukture v DVR (Rubinstein, 1970, 169). Prizadevanja Skupine 77 je leta 1964 pripeljalo do ustanovitve UNCTAD, katerega prvi predsednik je bil argentinski ekonomist Raul Prebisch, znan po svojem prispevku k analizi zakonitosti delovanja kapitalizma na svetovni periferiji.²

UNCTAD, ki v nasprotju z GATT ni temeljil na »reciprociteti koncesij« (dodeljevanje prednosti samo tistim, ki so jih sposobni tudi sami nuditi) in »ponderirani« glasovalni pravici, ki je omogočala vodilno vlogo gospodarsko najbolj razvitim, ampak je imela vsaka država en glas, se je kot glavni izzivalec strukturnega *statusa quo* soočil z velikim nasprotovanjem gospodarskih velesil. V njem zbrane države globalnega Juga pa so postopoma le uspele uveljaviti nekatere svoje predloge, med katerimi je bil najpomembnejši splošna shema olajšav pri uvozu industrijskih proizvodov iz DVR v razvite države, sprejeta leta 1968 v New Delhiju. Čeprav so razvite uvoznice ubirale mnoge načine za izogibanje tem zavezam, je ta začel vztrajno naraščati in se v sedemdesetih letih iz 6.531 podeseteril na 58.307 milijonov dolarjev (Stanovnik, 1983, 868–869).

Konec šestdesetih let se je tudi znotraj Gibanja neuvršenih začelo krepiti zavedanje o pomenu ekonomskega, ne le političnega zavezništva. Leta 1970 so na konferenci šefov držav in vlad v Lusaki (Zambija) sprejeli Resolucijo o neuvršenosti in gospodarskem napredku, ki je bila natančneje razdelana v Akcijskem programu, sprejetem dve leti kasneje na ministrskem sestanku v Georgetownu (Gvajana). Na osnovi programa »kolektivne naslonitve na lastne sile za organiziranje družbeno-ekonomskega napredka« je bil izdelan

2 Bistvo t. i. Prebisch–Singerjeve teze je v ugotovitvi, da obstaja sistematična razlika med okoljem industrijskih držav in držav proizvajalk primarnih produktov, k čemur svoje dodajo še učinki tehničnega napredka. Zaradi večje sindikalne organiziranosti se je v razvitih državah povečana produktivnosti v veliki meri pretvarjala v mezde, v nerazvitih pa se je stopnjeval pritisk na cene primarnih proizvodov, kar pomeni, da so morale te države prodati vedno več surovin za enako količino industrijskega blaga. S povečevanjem trgovine na obstoječih temeljih se tako razlike v dohodku med obema kategorijama držav niso zmanjševale, ampak povečevale, splošni razvoj periferije pa ni stekel (Toye J., Toye R., 2003, 437). Na podlagi te teze je več, zlasti južnoameriških držav, sprožilo politiko nadomeščanja uvoza z lastno proizvodnjo (Import substitution industrialization).

širokopotezen načrt sodelovanja na področju načrtovanja, razvojnih projektov, trgovine, izgradnje infrastrukture, znanosti in tehnike.³ Kljub ne preveč spodbudnim rezultatom iskanja sinergij med razlikujočimi se državami članicami, sta tudi sledeča vrha neuvrščenih leta 1973 v Alžiru in leta 1976 v Colombu (Šrilanka) izpostavila, da so mednarodni ekonomski odnosi politični problem prve vrste, a preložila breme konkretnega reševanja na Skupino 77.

Stopnjevanje pritiska Skupine 77 znotraj OZN je maja 1974 privedlo do sprejetja Deklaracije in Akcijskega programa za vzpostavitev novega mednarodnega ekonomskega reda na VI. posebnem zasedanju Generalne skupščine, leto kasneje pa je bila potrjena še Resolucija o razvoju in mednarodnem gospodarskem sodelovanju. Ti sicer nezavezujoči dokumenti so stremeli ne le k spremembi trgovinskih odnosov, ampak predrugачenju celotne strukture družbenoekonomskih, političnih in pravnih odnosov, vključujoč suvereno razpolaganje z naravnimi viri, pravico do dostopa do sodobne tehnologije in ugodnejši položaj na mednarodnem trgu (Vratuša, 1979, 11–20). Skupina 77 je tem zahtevam leta 1977 dodala tudi Program opiranja na lastne sile, sprejet leta 1977 v Arushi (Tanzanija), ki je govoril o mehanizmih za vzpostavitev komplementarnega medsebojnega sodelovanja med DVR. Podatek da se je trgovinska menjava med njimi v tistem obdobju začela povečevati hitreje kot tista s Severom, je tem načrtom vplival še dodatno zaupanje. Pod vplivom Jugoslavije se je strategija doseganja NMER iz točke konfrontacije med industrijsko razvitimi in nerazvitimi do konca sedemdesetih let izoblikovala v platformo za dialog tako med Severom in Jugom kot za medsebojno vzajemnost Juga. Tako zastavljen program ni bil revolucionarni upor proti severnemu kapitalu oz. ideologiziran pogled komunističnih doktrinarjev, kot so si ga sprva tolmačili v ameriškem State Departmentu (Bogetić, 2014b, 166), ampak keynesjanski način gradualističnega odpravljanja strukturnih razlik in krepitve povezanosti sveta. To bi prinašalo korist obojim: Jug bi zaposlil svoje množice v delovno intenzivni industriji, Sever pa bi se lahko osredotočil na tehnološko zahtevnejšo proizvodnjo, ki bi jo zaradi povečane kupne moči lahko prodajal tudi na spodnjo stran ekvatorja. A obstrukcija konkretnih ukrepov, v prvi vrsti razširitve carinskih preferencialov in posebnega sklada za stabilizacijo cen surovin in kmetijskih produktov tja do konca osemdesetih let, je močno zavrla komaj začetni globalni dialog, katerega ključne podmene pa po prevladi neoliberalizma v osemdesetih letih niso imele več nobene veljave (Biel, 2000, 124–127).

Jugoslavija je kot ena izmed glavnih pobudnikov NMER svojo namero za poglobitev sodelovanja z DVR na pravičnejši osnovi začela vnašati v svojo gospodarsko politiko že kmalu po prvih sklepih Gibanja neuvrščenih, začevši s posebno resolucijo zvezne skupščine leta 1973.⁴ Dve leti kasneje je tudi slovenska skupščina sprejela svojo resolucijo o ekonomskih stikih SRS z DVR (Ur. l. SRS 8/1975). Strategija jugoslovanske udeležbe pri ustvarjanju pogojev NMER je ostala v okviru temeljnega zunanjepolitičnega cilja Jugoslavije za zagotavljanja lastne poti in ohranjanja neodvisnosti (pred Moskvo). Tako

3 AS-1165, 881, 0105-73, Dokument iz Džordžtauna o privrednoj saradnji među nesvrstanima.

4 AS-1165, 881, 0105-73, Prvi okrugli stol o direktnoj razmjeni između zemalja u razvoju, Zagreb, 12.–14. 9. 1973, 16.

kot že pred tem, so njeni predstavniki tudi tokrat pazili, da ne bi partnerskim državam vsiljevali svojega samoupravnega modela, kot se je to dogajalo pri angažmaju srednje in vzhodnoevropskih socialističnih držav v tretjem svetu (cf. van der Hayden, 2013). A kot socialistična država je bila SFRJ vendarle vsaj do neke mere zavezana h krepitvi mednarodne razredne solidarnosti, ki pa jo je skušala uveljavljati zelo previdno in postopno, kot je razvidno iz besed, ki jih je ob mednarodni cavtatski tribuni »Socializem v svetu« leta 1978 zapisal Vojan Rus: *»Ob ustreznem odnosu razrednih in političnih sil je možno dati pojavom, ki so bili nekdanj kapitalistični, bolj socialistično vsebino ali pa nagnati kapitalistične sestavine (npr. določene blagovne odnose), da 'služijo' socializmu. Ni nujno, da vsaka sodobna akumulacija – kot se še danes sliši – pomeni podaljšanje kapitalizma, saj je njeno breme možno drugače razdeliti in jo bolj smotrno vlagati kot v kapitalizmu – in tako krepiti pogoje ali celo vsebine socializma.«* (Rus, 1978, 1275).

POLITIČNI IMPULZ ZA POGLOBITEV SODELOVANJA

Jugoslavija, ob Cipru edina evropska članica Skupine 77, se je, manj po kriteriju BDP na prebivalca, bolj pa po relativno visoki stopnji industrializacije, uvrščala na mejo razvitih držav. Njena najbolj razvita republika Slovenija pa se je v času poznega socializma že soočala s splošnimi problemi krize družbene in gospodarske modernosti. Glede na strukturo njenega gospodarstva, katerega model se je po »liberalni« krepitvi terciarnega sektorja v šestdesetih letih vrnil k ekstenzivni industrijski proizvodnji (Prinčič, Borak, 2006, 137) in omejene absorpcijske zmožnosti jugoslovanskega tržišča, je v začetku sedemdesetih let republiško vodstvo izpostavilo dolgoročno perspektivo neposredne menjave z DVR. S tem bi naj Slovenija in Jugoslavija zmanjšali odvisnost od zahodnih (EGS) in vzhodnih (SEV) integracij.⁵ Klasično obliko menjave z uvozom primarnih in izvozom industrijskih produktov so skušali preseči s spodbujanjem višjih oblik gospodarskega sodelovanja (industrijske kooperacije, skupna vlaganja, prenos tehnologij). Sprejeti so bili ukrepi za stimulacijo izvoza in subvencioniranje uvoza v skladu z jugoslovanskimi zavetami znotraj Skupine 77, s skupno eksploatacijo surovin pa bi se izognili tržno-borznemu načinu odkupovanja.⁶

Kljub temu, da je bilo od 627 milijonov dolarjev, ki jih je Jugoslavija do leta 1971 za financiranje izvoza in investicijskih del podelila 33 DVR (največ Indiji, Egiptu, Pakistanu in Zambiji), povrnjenih le 40 odstotkov, so v krepitvi gospodarskega sodelovanja videli velik potencial, zlasti glede na dejstvo, da so DVR tedaj v skupni svetovni menjavi predstavljale 15 odstotkov, v jugoslovanski pa le 10 odstotkov prometa.⁷ Slovenska udeležba pri menjavi z DVR je bil še skromnejša, saj je delež izvoza v DVR od sredine petdesetih let, ko je znašal 13 odstotkov celotnega izvoza, uvoza pa 10 odstotkov, padel do leta 1971

5 AS-1439, 120, 210, Ugotovitve in stališča komisije skupščine SR Slovenije za vprašanja mednarodnih odnosov o dosedanjem in bodočem sodelovanju Slovenije z deželami v razvoju, 7. 11. 1972, 3.

6 AS-1439, 120, 210, Ugotovitve in stališča komisije skupščine SR Slovenije za vprašanja mednarodnih odnosov o dosedanjem in bodočem sodelovanju Slovenije z deželami v razvoju, 7. 11. 1972, 4.

7 AS-1165, 881, 0105-73, Ekonomski odnosi Jugoslavije sa zemljama u razvoju, 13. 12. 1971, 3–4.

na 7,5 odstotkov oz. 4,4 odstotka. Zaradi navedenih negativnih trendov je ob obračunu s partijskim »liberalizmom« na Kavčičevo vlado in vodilne kadre v gospodarstvu letel očitek o podcenjevanju DVR, pomanjkanju občutka za razrednost in napačnem dojemanju potenciala Gibanja neuvrščenih.⁸

Določena zadržanost do poslovanja z DVR ni bila prisotna le v Sloveniji, ampak so se pomisleki, češ da si država ne more privoščiti odloženega vračanja kreditov, da se nove afriške države pri iskanju svojih dobaviteljev niso preusmerile stran od svojih nekdanjih kolonialnih metropol in da bi morali svoje stike osredotočiti samo na nekaj zanesljivih dobaviteljev in plačnikov, pojavljali tudi v drugih delih Jugoslavije vse od začetka poglobljanja ekonomskih odnosov v zgodnjih šestdesetih letih. Gospodarska reforma iz leta 1965 je tudi od podjetij, ki so poslovala v DVR, zahtevala, da se obnašajo bolj tržno, kar nekateri njihovi tamkajšnji partnerji niso sprejeli najbolje in raje začeli sklepati posle s srednje in vzhodnoevropskimi socialističnimi državami po že ustaljeni birokratski poti. Dvomi, ali je primerno, da družbe v popolni ali mešani jugoslovanski lasti (joint ventures) v DVR delujejo na način, da ustvarjajo dobiček in kaj bodo o takšni praksi porekli v Moskvi in Pekingju, pa so se pojavljali tudi na jugoslovanski strani (Rubinstein, 1970, 212–219).

Nalogo koordinatorja in pospeševalca ekonomskih stikov z DVR, za katere so tedaj njeni vodilni predstavniki trdili, da niso le politična nujnost, ampak tudi rezultat potrebe slovenske ekonomije, je v prvi vrsti prevzela GZS v navezavi z RKMS.⁹ Leta 1974 so bili v njenem okviru ustanovljeni odbori za gospodarsko sodelovanje, za predinvesticijsko in investicijsko delo ter komisija za vprašanja zunanjetrgovinske mreže v DVR. V skladu s samoupravno ureditvijo je 26 delovnih organizacij sklenilo *Samoupravni sporazum o združevanju sredstev za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR* (Sejni zapisniki, 1975, 7). Kriteriji po katerih je ta posebni sklad, ki je z leti postal glavni vir financiranja različnih manjših projektov (izvedbo večjih je omogočala tudi Jugoslovanska banka za mednarodno sodelovanje – JUBMES), dodeljeval kredite so bili: uravnoteženje trgovinske bilance s posameznimi državami, razvijanje višjih oblik kooperacije, vključenost najmanj razvitih držav in večji plasma domače opreme iz SFRJ in DVR.¹⁰

POSLOVNA PRAKSA SLOVENSKIH PODJETIJ V DVR

Spodbude GZS in sredstva iz fonda Samoupravnega sporazuma so sredi sedemdesetih let močno pospešila ustanavljanje predstavništev in novih družb v (so)lasti slovenskih podjetij v DVR, katerih število je leta 1978 znašalo 33. Glede na to, da jih je bila večina predstavništev na Zahodu, v tretjem svetu pa le slaba petina in so še ta delovala precej ozko, je bila izvršnemu svetu SRS naložena naloga, da poskrbi za večjo regionalno uravnoteže-

8 AS-1589/IV, 18, 191, Referat tov. Andreja Marinca na 29. seji CK ZKS, 4. 11. 1972, 8–9.

9 Med 121 uslužbenci, ki so se na Zveznem sekretariatu za zunanje zadeve v Beogradu ukvarjali z mednarodnimi ekonomskimi odnosi je prihajal iz Slovenije leta 1973 en sam (AS-1165, 883, 44/73, Skrajšani povzetek razprave na posvetu o vprašanjih sodelovanja z deželami v razvoju, 4. 6. 1973, 5).

10 AS-1165, 1711, 90, Samoupravni sporazum o združevanju dela in sredstev za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z deželami v razvoju, 14. 9. 1979, 11.

nost.¹¹ Zaradi racionalizacije velikih stroškov z vzpostavljanjem lastnih predstavništev je GZS spodbujala oblikovanje skupnih konzorcijev, ki so bili najugodnejši način preverjanja trgov.¹² Leta 1977 so tako bili ustanovljeni konzorciji za Iran, Egipt, Alžirijo, Indijo, Centralnoafriško republiko, Venezuelo in Kolumbijo, kasneje pa še za nekaj drugih držav. Glede na to, da jugoslovanska diplomatska mreža ni bila preveč aktivna pri izvajanju gospodarske diplomacije – diplomatsko-konzularna predstavništva so bila celo dolgo brez trgovinskih atašejev (Pirjevec, Ramšak, 2014, 110) – so pomembno vlogo pri sondažah novih poslovnih okolij in navezovanju prvih stikov na terenu odigrala predstavništva Ljubljanske banke na domala vseh celinah (Ramšak, 2014, 743). Do začetka osemdesetih let je Ljubljanska banka v Afriki ustanovila štiri svoja predstavništva (v Nairobiju za področje vzhodne Afrike, Abidjanu za frankofonsko zahodno Afriko, Lagosu za Nigerijo in Kairu za severni del celine). Njihovi direktorji so poleg običajnih bančnih poslov preverjali potrebe trga za določene izdelke ali storitve, posredovali ponudbe za izvoz in uvoz ter urejali sestanke s poslovnimi partnerji ali celo z visokimi vladnimi predstavniki, po potrebi pa za sklenitev pomembnih poslov potovali tudi na območja vojaških spopadov.¹³

Do sredine sedemdesetih let so si pot na tržišča DVR utrla naslednja slovenska podjetja: Tam, Agrostroj, Iskra, Krka in Tomos¹⁴ s prodajo svojih izdelkov in postavitvijo nekaj svojih tovarn; Slovenija-cesta, Gradis, IMP, Hidromontaža, Smelt, Rudis, Litostroj in Metalna pri izvajanju investicijskih del in dobavi opreme; Slovenijales, Rudis, Emona, Intertrade in Slovenske železarne pri oskrbovanju s surovinami in kmetijskimi produkti (Sejni zapisniki, 1975, 7). Prav slovenski agroživilski industriji so tedaj očitali, da je s svojim inženiringom na področju prašičereje, perutninarstva, predelave zelenjave in hladilništva poskrbela le za skromno razširitev sodelovanja na področju prehrane, vsekakor manj kot je nalagal Akcijski program neuvrčenih iz Colomba.¹⁵ Druga kritika iz vrst vodilnih političnih struktur je letela na račun slovenskih gradbenih podjetij, ki so v DVR v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi velikani (beograjski Energoprojekt, sarajevski Energoplan, zagrebška Ingra) izvedla precej manj investicijskih del in bila še vedno v večji meri orientirana na prostor EGS in SEV.¹⁶

Problem pri investicijskih delih je bil zlasti v tem, da je praviloma samo izgradnja kompletnih (industrijskih) objektov odpirala tudi vrata za dobavo investicijske opreme (strojev), a takšnih del so slovenska podjetja izvedla samo 20 odstotkov, ostalo pa je bila

11 AS-1165, 750, 11, Posvetovanje o problemih, ki se pojavljajo pri opravljanju investicijskih storitev v tujini. Bled, 14.–15. junij 1978, 15.

12 AS-1165, 1718, 97, Program razvoja odnosov SR Slovenije z državami v razvoju v razdobju 1982/83, 16. 4. 1982.

13 AS-1165, 91, Izvleček iz poročila o delu predstavništva Ljubljanske banke Abidjan o nekaterih prednostnih načrtih v Slonokoščeni obali in drugih državah Zahodne Afrike, avgust 1984; AS-1134, 269, 4239, Ljubljanska banka East Africa Representative Office: letno poročilo za leto 1980.

14 Napotek za ustanovitev oz. polovični vložek v tovarno motornih koles v Gani naj bi dal po obisku ganskega predsednika Kofija Busie leta 1971 v Jugoslaviji sam Edvard Kardelj (Volfand, 1982, 100).

15 AS-1165, 750, 11, Posvetovanje o problemih, ki se pojavljajo pri opravljanju investicijskih storitev v tujini. Bled, 14.–15. junij 1978, 46.

16 AS-1165, 750, 11, Posvetovanje o problemih, ki se pojavljajo pri opravljanju investicijskih storitev v tujini. Bled, 14.–15. junij 1978, 56.

navadna nizka ali visoka gradnja z bistveno manj multiplikativnimi učinki za druge veje slovenskega gospodarstva.¹⁷ Izjema pri tem je bil ljubljanski Smelt, ki je začel s projekti v DVR že leta 1963, konec sedemdesetih let pa je imel odprtih kar 40 projektov. Donosni so bili zlasti tisti v Libiji, od koder je pri gradnji jeklarne in valjarne v Tripoliju ter tovarne plastičnih mas v Bengaziju prišlo v Jugoslavijo kar tri četrtine celotne vrednosti investicije, lokalni stroški in uvoz potrebne zahodne opreme pa je odšknil le četrtno libijskih petrodolarjev.¹⁸ Naročila za gradnjo infrastrukturnih in prestižnih vladnih objektov so prišla mestoma tudi po politični liniji glede na tesne odnose, ki jih so jih gojili Tito in njegovi nasledniki z voditelji nekaterih držav, a na splošno jugoslovanski renome nikakor ni avtomatično pomenil pridobitev poslov v DVR. Izkušnje Litostroja, ki je načrtoval proizvodne kapacitete in prodajal svojo investicijsko opremo po vseh kontinentih, so kazale, da je moral na razpisih ponuditi vsaj 10 odstotkov ugodnejšo ceno kot konkurenti, sicer so bila vedno izbrana japonska, francoska ali britanska podjetja.¹⁹

Mešane družbe, katerim je bilo v prvih sedmih letih od ustanovitve Samoupravnega sporazuma namenjena polovica od skoraj 300 milijonov dinarjev posojil, so se pri poslovanju v DVR soočale s precej večjimi težavami.²⁰ Leta 1983 so tako od desetih družb uspešno poslovale le tri, pet pa jih je bilo na meji rentabilnosti ali so poslovale z izgubo. To so pripisovali predvsem odstopom lokalnih partnerjev, neizpolnjevanju njihovih obveznosti, nenadnim spremembam uvoznih predpisov in dvigom carin za repromateriale, nestabilnim gospodarskim okoliščinam zaradi nihanja cen nafte, problemom pri izvozu na evropska tržišča ipd.²¹ Usodo večine skupnih vlaganj je denimo doživela tudi investicija Emone Commerce v plantažo kavovca v Centralnoafriški republiki, ki je zaradi izčrpanosti zemlje dala bistveno manjši pridelek od pričakovanega.²² Na meji rentabilnosti je poslovala farmacevtska tovarna Dawa v Nairobiu, katere 40 odstotni lastnik je bila Krka, ostanek delnic pa so imeli v lasti Kenijska državna družba ICDC in zasebni vlagatelji. Visoka zadolžitev za zagon proizvodnje leta 1977 in pomanjkanje posluha kenijskih bank za odobritev obratnih sredstev je povzročila, da je podjetje šele leta 1983 začelo poslovati pozitivno, čeprav se je še naprej ubadalo z negativnimi vplivi politične nestabilnosti v državi in njeni neposredni okolici (razpad Vzhodnoafriške unije), devalvacijo domače valute in birokratskimi preprekami.²³ Relativno uspešno je od leta 1970 dalje delovalo

17 AS-1165, 750, 11, Posvetovanje o problemih, ki se pojavljajo pri opravljanju investicijskih storitev v tujini. Bled, 14.–15. junij 1978, 36.

18 AS-1165, 750, 11, Posvetovanje o problemih, ki se pojavljajo pri opravljanju investicijskih storitev v tujini. Bled, 14.–15. junij 1978, 40.

19 AS-1165, 883, 44/73, Razprava predstavnika Litostroja Marka Kržišnika, 2.

20 AS-1165, 1711, 90, Informacija o učinkovitosti koriščenih posojil iz sredstev SS DVR in združenih sredstev LB za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, 27. 5. 1982, 1.

21 AS-1165, 1711, 90, Informacija o učinkovitosti koriščenih posojil iz sredstev SS DVR in združenih sredstev LB za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, 10. 5. 1983, 8.

22 Koncesijo za gojenje kave na 600 hektarski plantaži v Lidjombu, ki pa je zahtevala vlaganja v nove ceste, vodovod, stanovanjske objekte in same nasade kavovca v višini več kot deset milijonov dolarjev, je Emona podpisala leta 1972 ob obisku zloglasnega cesarja Bokasse v Jugoslaviji (Volfand, 1982, 182).

23 AS-1134, 269, 4239, Zapis razgovorov z dr. J.G. Kiano-om, Managing Director-jem Industrial Development Bank Limited, Kenya v Ljubljanski banki – združeni banki, 14. 4. 1981, 3; AS-1165, 1713 92, Informacija o

podjetje Slovenia Bois v Centralnoafriški republiki, pri katerem se je njegov slovenski soustanovitelj Slovenijales zavezal, da bo ustvarjen dobiček vložil v razširjeno reprodukcijo v tej državi.²⁴ Poleg tehničnih težav pa se je ta družba v osemdesetih letih, tako kot ostale, ki so računale na izvoz svojih produktov v Jugoslavijo, znašla pred problemom pomanjkanja deviz doma in zavrnitve posebnih uvoznih dovoljenj, zaradi česar se je moral preusmeriti na prodajo v Nemčijo, Veliko Britanijo, Španijo in Italijo.²⁵

Glede na podatke o dodeljenih sredstvih iz fonda Samoupravnega sporazuma se je gospodarsko sodelovanje z DVR v osemdesetih letih prevesilo v korist izvajanja predinvesticijskih del (izdelave študij in projektov, izobraževanje kadrov, izvoz znanja in tehnologije, raziskave tržišč),²⁶ za kar so interes ob obiskih gospodarskih delegacij pokazale tudi same DVR. Predstavniki zambijske načrtno komisije (v času socialističnih režimov so nekatere afriške države vpeljale mehanizme centralno planskega gospodarstva) so tako denimo leta 1983 izkazali interes za prenos živilskih tehnologij, patentov za izdelavo zdravil in načrtov za tovarno pohištva, a ne v zameno za svoj glavni izvozni produkt baker, ki so ga bili pripravljene prodajati samo za dolarje.²⁷ Teh je z neuravnoteženo trgovinsko bilanco kot posledico dviga cen nafte, padca cen surovin na petdesetletno dno, dviga obrestnih mer na tuja posojila in zgrešenih investicij začelo v Afriki konec sedemdesetih let vse bolj primanjkovati. Posamezne države so se zatekale k radikalnim ukrepom kot je bila prepoved vseh denarnih transferjev v tujino, kar je skoraj povsem ustavilo posle tudi nekaterih slovenskih podjetij. V tej situaciji so si Vozila Gorica, ki so v Tanzanijo najprej izvažala svoje tovarne prikolice, potem pa v skladu z načrtom o prenosu tehnologij organizirala proizvodnjo na licu mesta, skušala povrniti vsaj del vloženi sredstev s kompenzacijami.²⁸ Z izdelavo študij izvedljivosti za nove pridelovalne, predelovalne in skladiščne objekte so si nekatera podjetja, npr. Emona in Lek skušali zagotoviti plačilo starih terjatev, ki so jih imeli odprte v Angoli, Gvineji in Nigeriji.²⁹ Toda z vsesplošnim

porabi posojil, odobrenih za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, ki so še v odplačevanju, 15. 5. 1986, 13.

- 24 AS-1165, 883, Skrajšani povzetek razprave na posvetu o vprašanih sodelovanja z deželami v razvoju, 4. 6. 1973, 9. Ne le po ekonomski plati, ampak tudi glede na zgrajeno infrastrukturo lahko lesnopredelovalni kompleks v odročni Bayangi štejemo med najbolj uspele projekte slovenskih podjetij v podsaharski Afriki, čeprav za lokalno delovno silo, tako kot v Emoni Café, kjer so trije slovenski uslužbenci dobili toliko plačila kot 200 pigmejskih delavcev skupaj, ni veljala nikakršna samoupravna ureditev in je 500 mezdnih delavcev celo organiziralo stavko (Volfand, 1982, 193, 197).
- 25 AS-1165, 1711, 90, Informacija o učinkovitosti koriščenih posojil iz sredstev SS DVR in združenih sredstev LB za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, 27. 5. 1982, 2.
- 26 AS-1165, 1713, 92, Informacija o porabi posojil, odobrenih za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, ki so še v odplačevanju, 15. 5. 1986, 1.
- 27 AS-1165, 1712, 91, Poročilo predstavnikov zbornice in združenega dela o službeni poti v Zambijo v času od 15. do 24. maja 1983.
- 28 Za razliko od Tanzanije so nadomestila za več milijonov dolarjev vreden odstop materialnih pravic do tehnologije sestave prikolic iz Egipta in Irana prihajala redno (AS-1165, 1713, 92, Informacija o porabi posojil, odobrenih za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, ki so še v odplačevanju, 15. 5. 1986, 6).
- 29 AS-1165, 1713, 92, Informacija o porabi posojil, odobrenih za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, ki so še v odplačevanju, 15. 5. 1986, 5.

poslabševanjem gospodarske situacije v DVR v osemdesetih letih in dolžniški krizi, v katero so zapadale ena za drugo, se je realizacija projektov, temelječih na slovenskem znanju in tehnologiji, vse bolj odmikala.³⁰

NEZMOŽNOST VZPOSTAVITVE NOVEGA MEDNARODNEGA EKONOMSKEGA REDA?

Leta 1983, ko je že bilo povsem očitno, da so najkrajši konec pri svetovni recesiji potegnile DVR, zlasti tiste najmanj razvite brez naftnih zalog, je vrh neuvršenih v New Delhiju ponovno poudaril nujnost individualnega in kolektivnega opiranja na lastne sile kot bistvenega pogoja krepitev teh držav.³¹ Jugoslavija, tudi sama do vratu v dolgovi, se je tedaj uradno še zavzemala za uravnoteženo ekonomsko sodelovanje na pravičnejših temeljih, kar so razumeli tudi kot pogoj notranje stabilnosti. Toda oboji so bili še vedno del nespremenjenega svetovnega monetarnega sistema z dolarjem kot rezervno valuto. Ker klirinški način poslovanja ni omogočal poglobljanja ekonomskih odnosov, je namreč Jugoslavija od konca šestdesetih let v odnosu z DVR začela prehajati na konvertibilni način trgovanja,³² kar pa je ob pomanjkanju deviz v začetku osemdesetih let imelo zelo negativne učinke na obseg menjave. Uporaba dolarjev, nemških mark in jenov se je za nestimulativno izkazala še preden je država ostala povsem brez trdnih valut, saj po prehodu na konvertibilni način niso bili več mogoči monetarni stimulansi za uvoz blaga. Ugodnosti, ki jih je glede na svoje zaveze zagotavljala DVR (blagovni kontingenti, nižje carine), so tako šli na račun njenega lastnega BDP ali se je bilo zanje celo potrebno zadolževati v tujini, kar je pomenilo, da so izvoznice primarnih produktov v Jugoslaviji prišle do konvertibilnih valut ceneje kot drugod. Po drugi strani pa se ta denar ni vračal za nakup tehnološke opreme, ki so jo azijski, afriški in južnoameriški podjetniki še vedno raje kupovali na zahodu.³³ Kritični analitiki, ki so vztrajali na marksističnih pozicijah, so se pri tem spraševali, ali Jugoslavija s tem ne stimulira samo prodora zahodne tehnologije in hkrati ugotavljali, da pobud za uporabo nacionalnih valut ali vsaj neposrednih bančnih odnosov, da denar ne bi počival na zahodnih bankah, jugoslovanski ekonomisti zaradi zavez k liberalizaciji mednarodne trgovine niso jemali resno.³⁴

Poleg vezanosti na dolar in druge trdne valute je pri ekonomskem sodelovanju med Jugoslavijo in DVR ostal prisoten problem strukturne sestave menjave, zaradi česar je bil ta

30 AS-1165, 1713, 92, Informacija o porabi posojil, odobrenih za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, ki so še v odplačevanju, 15. 5. 1986, 16.

31 AS-1165, 1718, 97, Predlog uresničevanja sklepov VII. konference šefov držav in vlad neuvršenih držav v New Delhiju, 5. 7. 1983.

32 AS-1165, 881, Informacija o rezultatih pregovora SFRJ sa zemljama u razvoju i istočno-evropskim zemljama o prelasku sa klirinškog na konvertibilni sistem plaćanja sa predlozima daljih stavova, Beograd, 17. 5. 1972.

33 AS-1165, 883, 44/73, Skrajšani povzetek razprave na posvetu o vprašanih sodelovanja z deželami v razvoju, 4. 6. 1973, 7.

34 AS-1165, 883, 44/73, Skrajšani povzetek razprave na posvetu o vprašanih sodelovanja z deželami v razvoju, 4. 6. 1973, 7; Razprava pomočnika guvernerja Narodne banke Slavka Štanteta, 3.

odnos še vedno bolj podoben tistemu, ki je bil značilen za kapitalistične države.³⁵ Naše gospodarstvenike je namreč v prvi vrsti zanimal ugoden in stabilen dostop do osnovnih surovin, mnogo manj pa končni produkti, v katerih kakovost niso bili najbolj prepričani.³⁶ A so tudi pri uvozu surovin, ko se je ponudila možnost večjih kompenzacij, to slabo izkoristili, saj so bila slovenska podjetja za kaj takšnega premalo medsebojno povezana.³⁷ Uvoz pomembnih rudnin je tako v precejšnji meri potekal prek zahodnih multinacionalk, ki so imele z DVR tudi ekskluzivne pogodbe za pridobivanje in prodajo njihovih naravnih bogastev.³⁸ Ugotovimo lahko, da je vzpostavljanje strukturno uravnotežene menjave z DVR povsem spodletelo, saj je delež industrijskih izdelkov pri uvozu iz četrte vrednosti leta 1972 upadel na zgolj 5 odstotkov leta 1986, hkrati pa se je tudi njegova absolutna vrednost v samo treh letih med 1981 in 1984 prepolovila, kar je bilo zopet rezultat jugoslovanskega varčevanja z devizami. Delež repromaterialov je tako še vedno dosegal med 80 in 90 odstotki uvoza iz DVR, bolj uravnoteženo menjavo pa je do konca osemdesetih let uspelo vzpostaviti samo z nekaterimi novoundustrializiranimi državami (Argentino, Južno Korejo, Filipini in Malezijo).³⁹

Vodilni gospodarstveniki so mešana podjetja v DVR večkrat razumeli le kot strategijo za prodor lastnih izdelkov,⁴⁰ pri natečajih za investicijska dela pa so svojo nezainteresiranost kazali s tem, da so postavljali previsoke cene in nemogoče garancijske pogoje ter oddajali svoje ponudbe zgolj zaradi izpolnitve »družbenih interesov«, tj. političnih zahtev.⁴¹ Tveganja, ki so jih s sabo prinašale investicije v najmanj razvitih državah so bila podjetja pripravljena sprejeti le ob izdatni državni stimulaciji oz. podpori iz skupnih sredstev združenega dela (Jaklič, Svetličič, 2003, 33). Za financiranje posameznih poslov so tako zadostovali argumenti, ki so bili v sozvočju s političnimi smernicami za uravnoteženje mednarodnih ekonomskih odnosov in pospeševanje višjih oblik kooperacije,⁴² medtem ko so se preučevanju pravnih predpisov za zavarovanje svojih investicij in drugim podrobnostim posvečali nekoliko manj.

35 Dejstva, da jih zanima predvsem dobava primarnih surovin niso skrivale niti države SEV. Je pa pri tem Nemška demokratična republika, ki je za Sovjetsko zvezo največ sodelovala s tretjim svetom, namenjala približno tretjino od svoje 2 milijarde NDR-mark visoke pomoči za subvencioniranje cen primarnih proizvodov, tako da so se z upoštevanjem petletnega povprečja cen izognili oscilacijam na svetovnem trgu (van der Hayden, 2013, 187).

36 AS-1165, 883, 44/73, Razprava pomočnika zveznega sekretarja za zunanjo trgovino Jerneja Jana, 3.

37 AS-1165, 1712, 91, Poročilo predstavnikov zbornice in združenega dela o službeni poti v Zambijo v času od 15. do 24. maja 1983, 10.

38 AS-1165, 883, 44/73, Skrajšani povzetek razprave na posvetu o vprašanih sodelovanja z deželami v razvoju, 4. 6. 1973, 5.

39 AS-1134, 21, 333, Metka Stare: Neophodan preokret u strukturi jugoslovenskog uvoza iz zemalja u razvoju u pravcu večeg učešća industrijske robe.

40 AS-1165, 1713, 92, Informacija o porabi posojil, odobrenih za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, ki so še v odplačevanju, 15. 5. 1986, 16.

41 AS-1165, 750, 11, Posvetovanje o problemih, ki se pojavljajo pri opravljanju investicijskih storitev v tujini. Bled, 14.-15. junij 1978, 17.

42 Argument da bodo 60-odstotni delež prihodkov iz zahodnih trgov prepolovili v korist DVR, je trboveljskemu Rudisu leta 1981 pomagal pridobiti slabih 17 milijonov dinarjev oz. slabo polovico vrednosti investicije za pripravo projektov za tovarno čevljev v Alžiru in raziskave uranove rude v Gvineji (AS-1165, 1711, 90, Predlog Rudis-inženiringa p.o. za dovolitev kredita iz združenih sredstev podpisnic sporazuma, 22. 9. 1981).

Gospodarsko sodelovanje Slovenije z DVR je doseglo svoj vrhunec leta 1982, potem pa začelo strmo upadati, tako da je izvoz na te trge do leta 1988 upadel za skoraj 40 odstotkov, uvoz pa se je več kot prepolovil. Takšen trend stagnacije je bil opazen tudi na jugoslovanskem nivoju, a je bil v Sloveniji še toliko bolj intenziven. Večina prometa je potekala z Irakom, Iranom, Savdsko Arabijo, Egiptom in Alžirijo, torej predvsem z naftnimi izvoznicami z visoko likvidnostjo.⁴³ Konec osemdesetih let je bilo videti, da so poskusi doseganja NMER, predvsem v smislu tesnejšega dvostranskega in večstranskega gospodarskega, tehnološkega in znanstvenega sodelovanja pokopani in so ostali ti velikopotezni načrti le še želja na papirju resolucij Gibanja neuvrščenih.⁴⁴ Pri redefiniciji ekonomskih odnosov Slovenije s tujino DVR sicer niso povsem izpadle, saj so bile tedaj vendarle edino konvertibilno področje, kjer je slovensko gospodarstvo ustvarjalo presežek (približno 200 milijonov dolarjev), a so po novem pred obubožanimi afriškimi državami imele prednost stabilnejše države z razvitim finančnim trgom in plačilno sposobnostjo za uvoz industrijskih produktov. Komplementarnosti za gospodarsko sodelovanje niso več iskali le z južnimi državami proizvajalkami primarnih produktov, ampak z razvitejšimi državami s podobno ekonomsko strukturo.⁴⁵

Še bolj eksplicitno je tržni pristop kot osnovo, na kateri se lahko gradijo nadaljnji odnosi z DVR, poudaril zvezni izvršni svet pod vodstvom Anteja Markovića v času, ko se je tudi v javnosti pojavilo mnenje, da je bila orientacija k tem državam zgrešena in razlog za gospodarsko zaostajanja Jugoslavije.⁴⁶ Tik pred njenim razpadom, 28. marca 1991, je na posvetu o perspektivah nadaljnjega sodelovanja z DVR predsednik zveznega izvršnega sveta povedal, da so predpostavke novega jugoslovanskega ekonomskega sistema odpiranje v svet, vključevanje v svetovne tokove znanja, tehnologije, dela, kapitala, trga in vsega drugega, kar predstavlja »*bogastvo sodobnih ekonomskih odnosov v svetu*«. V novi konstelaciji globalnih centrov ekonomske moči, kjer so se na eni strani že dvigovale azijske sile Kitajska, Indija in Indonezija, na drugi razpadel vzhodni blok, na tretji pa se krepile evropske integracije, je zvezni sekretar za zunanje zadeve Budimir Lončar videl mesto Jugoslavije predvsem v navezavi z državami EGS, s katerimi bi se skupaj lotili investicijskih projektov v izbranih DVR.⁴⁷

Unovčevanje dobrega imena in igranje na karto posredniške vloge za prodor zahodnega kapitala v DVR ni bila nova zamisel, saj sta se skupnih poslov v Savdski Arabiji lotevala že Iskra in francoski Alstom, k izgradnji jedrske elektrarne Krško pa so slovenski politiki vabili Američane tudi z obljubami, da bo to preizkusni kamen za podoben projekt

43 AS-1140, 71, 1057, Elementi strategije ekonomskega sodelovanja z deželami v razvoju, 24. 5. 1988, 1–4.

44 AS-1165, 1755, 133, Poročilo o mednarodnem sodelovanju SR Slovenije, 1988, 3. O popolnem propadu sodelovanja Jug-Jug in umiku politične podpore temu projektu so sicer že prej, tudi v Jugoslaviji, govorili nekateri tuji strokovnjaki (Nugent, 1986).

45 AS-1140, 71, 1057, Elementi strategije ekonomskega sodelovanja z deželami v razvoju, 24. 5. 1988, 5.

46 Ekonomska logika je konec osemdesetih začela prevladovati tudi v tako socialistično zapriženih državah, kot je bila Nemška demokratična republika, kjer so tudi v uradne dokumente zapisali, da je potrebno pomoč v prvi vrsti deliti glede na ekonomski interes države in šele potem glede na cilje njene zunanje politike in principe solidarnosti (van der Hayden, 2013, 162).

47 AS-1140, 33, 674, Rezime savjetovanja o perspektivama razvoja saradnje SFRJ sa zemljama u razvoju održanog 28. marta 1991. godine, 3.

v Egiptu (Ramšak, 2014, 742). A uradno so se skupnega nastopa z zahodnimi multinacionalkami do konca osemdesetih let izogibali, potem pa začeli staviti prav na to strategijo.⁴⁸ Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju je leta 1987 skušal zagnati informacijski sistem za prenos tehnologij, v katerega je bila na eni strani načrtovana vključitev Bavarske, na drugi pa deset najbolj razvitih DVR, z namenom podpore pri prijavljanju slovenskih podjetij skupaj s svojimi nemškimi partnerji na razpise v teh državah.⁴⁹ Naslednje leto se je omenjena institucija preimenovala v Center za mednarodno sodelovanje in razvoj ter razširila svoje konzultantske storitve na vse države OECD in zlasti na članice delovne skupnosti Alpe-Jadran.⁵⁰ Strukturne analize družbeno-gospodarske problematike v posameznih DVR so začele nadomeščati klasične poslovne analize, v ospredje pa je stopilo vrednotenje dejavnikov kot so »stabilnost vlade«, »prijazno okolje do investorjev«, »podjetniška svoboda« in celo »zlomljena moč sindikatov«.⁵¹

SKLEP

Razumevanje družbeno-ekonomskih problemov globalnega Juga kot zgodovinsko pogojenega nepravičnega ustroja svetovne ekonomije, ki so ga jugoslovanski, sploh pa slovenski strokovnjaki precej neodvisno od politike Beograda izoblikovali v okviru mednarodnih institucij, lahko nedvomno štejemo med bistvene prispevke k napredku razvojnih teorij po drugi svetovni vojni. Glede na to, da je bilo ukvarjanje s to problematiko skupno predvsem intelektualnim elitam iz DVR, je pri tem posebnega pomena dejstvo, da so ozadje zaostalosti prepoznali predstavniki slabo razvite, a vseeno severnjaške Jugoslavije, česar tedaj velika večina zahodnoevropske levice ni bila zmožna (cf. Biel, 2000, 120). Akcijske programe, namenjene premoščanju razkoraka med Severom in Jugom, je jugoslovanska zunanja politika vedno postavljala v okvir varovanja svoje pozicije ekvidistance od obeh blokov, zato je pri vseh iniciativah skrbno pazila, da ne bi vsiljevala svoje poti v socializem tudi drugim. Partnerji pri skupnih prizadevanjih so bili od socialistov na čelu novonastalih afriških in azijskih državah do nacionalno-populističnih elit, ki jih je informbiro po vojni razglasil za kompradorske, a so v določenem zgodovinskem trenutku, preden se niso v osemdesetih letih spet spremenile v klientelo neoliberalističnega kapitala, vendarle odigrale pozitivno vlogo in dosegle nekaj rezultatov (Amin, 2011, 8–9).

Kot enemu izmed nosilcev mednarodnih odnosov je bila jugoslovanskim podjetjem zaupana naloga širjenja socialističnih načel tudi na tujem, zlasti ko je šlo za poslovanje z DVR. Njihov angažma v tretjem svetu je za razliko od zahodnih multinacionalk, naravnanih k maksimalizaciji profita, in »kombinatov« iz socialističnih držav, ki so svoje sodelovanje omejevale na zgolj nekaj držav, uradno proglašanih za njim sorodne, predstavljal nov pristop k dialogu celin. Seveda so slovenska podjetja še vedno delovala v

48 AS-1165, 1755, 133, Poročilo o mednarodnem sodelovanju SR Slovenije, 1988, 4.

49 AS-1165, 1716, 95, Zapisnik 3. seje Izvršilnega odbora Zbora udeleženk SS DVR, 11. 3. 1987.

50 AS-1165, 1716, 95, Koncept dolgoročnega razvoja Centra.

51 AS-1165, 1770, 148, Smeltova recenzija naloge Pračenje i ocenjivanje rizika zemalja (PORZ), 17. 12. 1989.

sistemu, kjer je bila menjalna valuta dolar, kjer so pri trgovanju s partnerji iz DVR včasih še vedno bile v veljavi metode »starih kolonialnih sil«, ⁵² kjer so najemali lokalno delovno silo kot mezdne delavce, predvsem pa ni nikoli zares prišlo do spremembe gledanja na svetovni Jug kot dobavitelja surovin, prikazani primeri kažejo nekaj dobrih praks, ki so bile v precejšnji meri v skladu z načeli NMER. To je veljalo zlasti za mešana podjetja, ki so največkrat nastala na pobudo posameznih afriških voditeljev z namenom prenosa znanja in tehnologij ali zadovoljitve potreb po določeni vrsti produktov. Za višje oblike ekonomskega sodelovanja, tako tiste ki jih je razvijala Jugoslavija, kot tiste na relaciji Jug-Jug, je bilo značilno, da niso uspele zaživeti spontano, med podjetji samimi, brez da bi pri tem izdatno sodelovale državne oblasti (cf. Svetličič, 1986). Poslovanje slovenskih podjetij in mešanih družb v Afriki so sicer poleg objektivnih okoliščin, kot je bila slabo razvita infrastruktura, ovirale tudi številne birokratske ovire, ki jih je bilo nekoliko lažje zaobiti, v kolikor so kot sovlagatelj nastopale domače državne družbe. A na koncu je bila ključen vzrok za izrazit upad blagovne menjave in drugih oblik ekonomskega sodelovanja z DVR v sredini osemdesetih let dolžniška kriza, ki ni več puščala veliko prostora za alternativne oblike vzajemnega gospodarskega razvoja. Primat v ekonomskih odnosih med Jugoslavijo, zlasti pa Slovenijo in tretjim svetom je tako še pred koncem tega desetletja zavzelo načelo trga, kot lastni prispevek pa se je omenjala le še vloga posrednika do Zahodnega kapitala.

Za ugotavljanje kakšen je bil antropološki moment soočanja slovenskih gospodarstvenikov z nepoznanim tretjim svetom in kako so se posamezne poslovne prakse v DVR na vsakdanji ravni odmikale od proklamiranih socialističnih načel in pravil (npr. korupcija) bi bila potrebna široko zastavljena analiza posameznih primerov podjetij in ustnih pričevanj tedanjih gospodarstvenikov, s čimer bi lahko ustvarili sliko, kakršno so za habitus socialističnih direktorjev v domačem okolju avtorji knjige *Biti direktor v času socializma* (gl. Fikfak, Prinčič, 2008). Iz opisov splošnih trendov, ki jih lahko razberemo iz uporabljenega arhivskega gradiva, pa lahko rečemo, da je bil slovenski oz. jugoslovanski poskus drugačne globalizacije v skladu z njeno ekonomsko močjo sicer skromen, a je konkretiziral in demonstriral nove oblike sodelovanja, ki so presegle kratkoročne politične smotre in se vklapljal v tedaj zelo živo idejo NMER. Učinki svetovne dolžniške krize, nadzor nad novimi tehnologijami, naravnimi viri in tokovi kapitala ter informacij pa so potem speljali globalizacijo v neko drugo smer.

52 AS-1165, 883, 44/73, Skrajšani povzetek razprave na posvetu o vprašanih sodelovanja z deželami v razvoju, 4. 6. 1973, 2.

PURSUIT OF AN ALTER-GLOBALIZATION:
THE SLOVENIAN ECONOMY AND DEVELOPING COUNTRIES, 1970–1990*Jure RAMŠAK*

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: jure.ramsak@zrs.upr.si

SUMMARY

The article deals with economic relations between Yugoslavia (Slovenia) and developing countries in the 1970s and 1980s. According to the commitments made by Yugoslavia to the other Non-Aligned countries and to UNCTAD, several resolutions were issued both in Belgrade and in Ljubljana in order to open the domestic market, strengthen scientific cooperation, and provide technical assistance. Considering archival materials of the Slovenian Chamber of Commerce and Industry and the Committee for International Relations, the article shows how the official policy of cooperation with developing countries on a more equal basis was implemented in Yugoslavia's most developed republic, the economy of which was generally more attached to Western countries. It focuses on the problems which occurred when Slovenian enterprises launched joint ventures, especially in Sub-Saharan Africa. On the one hand, there were a considerable number of non-profit investments, while on the other hand, new forms of economic cooperation were often seen as merely a way to find new markets and buy cheap raw materials. Analyzing the official policy of economic relations and business practice with the Third World countries, we can observe a shift in Yugoslavia's global socialist commitment in a relatively short time frame. In this sense, the article offers some insights into the international aspects of the process of transition towards Yugoslavia's "post-socialism", which started under the impact of world recession and debt crisis in the 1980s.

Key words: international economic relations, developing countries, SFRY, Non-Aligned Movement, New International Economic Order

VIRI IN LITERATURA

- AS-1134** – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Republiški komite za mednarodno sodelovanje Socialistične republike Slovenije (fond AS 1134).
- AS-1140** – ARS, Zavod za mednarodno znanstveno in tehnično sodelovanje Slovenije (fond AS 1140).
- AS-1165** – ARS, Gospodarska zbornica Slovenije (fond AS 1165).
- AS-1439** – ARS, Univerzitetna konferenca Zveze komunistov Slovenije (fond AS 1439).
- AS-1589/IV** – ARS, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (fond AS 1589/IV).
- Mednarodno razvojno sodelovanje RS (2015):** Mednarodno razvojno sodelovanje in humanitarna pomoč. MZZ RS. http://www.mzz.gov.si/si/zunanja_politika_in_mednarodno_pravo/mednarodno_razvojno_sodelovanje_in_humanitarna_pomoc/mednarodno_razvojno_sodelovanje_rs/ (24. 8. 2015).
- Pirjevec, J., Ramšak, J. (ur.) (2014):** OD Mašuna do New Yorka: 20. stoletje skozi pričevanja štirih slovenskih diplomatov. Koper, Univerzitetna založba Annales. <http://www.zrs.upr.si/monografije/single/od-masuna-do-new-yorka-20-stoletje-skozi-pricevanja-stirih-slovenskih-diplomatov-1885>.
- Rus, V. (1978):** Socializem in »dežele v razvoju«. Teorija in praksa, 15, 11–12, 1271–1280.
- Sejni zapisniki (1975):** Sejni zapisniki Skupščine SR Slovenije od 1. 1. 1975 do 31. 3. 1975. Ljubljana, Skupščina SR Slovenije.
- Ur. l. SRS 8/1975:** Uradni list Socialistične republike Slovenije, 8/1975. Ljubljana, Uradni list SRS.
- Ustava SRS (1974):** Ustava Socialistične republike Slovenije. Ljubljana, Uradni list SRS.
- Vratuša, A. (1979):** Neuvrščeni in novi mednarodni ekonomski red. Ljubljana, Zveza delavskih univerz Slovenije.
- Amin, S. (2011):** Svet, ki ga želimo. Ljubljana, Sophia.
- Biel, R. (2000):** The New Imperialism. Crisis and contradictions in North–South relations. London, New York, Zed Books.
- Bogetić, D. (2006):** Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961. Beograd, Institut za savremenu istoriju.
- Bogetić, D. (2014a):** Jugoslavija i nesvrstanost: prilog prevazilaženju predrasuda i stereotipa. Annales, Ser. hist. et sociol., 24, 4, 615–624.
- Bogetić, D. (2014b):** Jugoslovensko-američke nesuglasice oko koncepta novog međunarodnog ekonomskog poretka. Istorija 20. veka, 1, 165–180.
- Bogetić, D., Dimić, Lj. (2013):** Beogradska konferencija nesvrstanih zemalja, 1.–6. septembra 1961: prilog istoriji Trećeg sveta. Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika.
- Bondžić, D. (2014):** Školovanje studenata iz zemalja u razvoju kao deo spoljne politike Jugoslavije 1950–1961. Annales, Ser. hist. et sociol., 24, 4, 637–648.
- Čavoški, J. (2014):** Od Alpa do Himalaja: ambasador Dušan Kveder i razvoj jugoslovensko-indijskih odnosa. Annales, Ser. hist. et sociol., 24, 4, 625–634.

- Fikfak, J., Prinčič, J. (ur.) (2008):** Biti direktor v času socializma. Med idejami in praksami. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- Hayden, U. van der (2013):** GDR Development Policy in Africa. Doctrine and Strategies between Illusion and Reality 1960–1990. Berlin, LIT Verlag.
- Jaklič, A., Svetličič, M. (2003):** Enhanced Transition Through Outward Internationalization: Outward Fdi by Slovenian Firms. London, New York, Ashgate.
- Jakovina, T. (2011):** Treća strana hladnog rata. Zaprešić, Fraktura.
- Kirn, G. (2014):** Partizanski prelomi in protislovja tržnega socializma v Jugoslaviji. Ljubljana, Sophia.
- Mišković, N. (2014):** Introduction. V: Mišković, N. et al. (ur.): The Non-Aligned Movement and the Cold War. Delhi-Bandung-Belgrade. London, New York, Routledge, 1–18.
- Nugent, J. (1986):** Some New Initiatives in South-South Cooperation for the late Eighties. *Development & South-South Cooperation*, 2, 2, 67–75.
- Pirjevec, J. (2008):** Tito, Nehru and Slovenes. V: Škof, L. (ur.): Indian studies: Slovenian contributions. Calcutta, Sampark, 15–29.
- Pirjevec, J. (2014):** Iskanje socializma s človeškim obrazom. *Annales, Ser. hist. et sociol.*, 24, 4, 763–778.
- Prinčič, J., Borak, N. (2006):** Iz reforme v reformo: slovensko gospodarstvo 1970–1991. Ljubljana, FDV.
- Rahten, A. (2013):** Slovenski diplomati v začetnih letih jugoslovanskega stalnega predstavnštva pri OZN. *Acta Histriae*, 21, 3, 389–408.
- Ramšak, J. (2014):** »Socialistična« gospodarstva diplomacija: dejavnost SRS na področju mednarodnih ekonomskih odnosov 1974–1980. *Annales, Ser. hist. et sociol.*, 24, 4, 733–748.
- Režek, M. (2014):** Vročja jesen 1956: sueška kriza, madžarska vstaja in vloga Jugoslavije. *Annales, Ser. hist. et sociol.*, 24, 4, 601–614.
- Rubinstein, A. (1970):** Yugoslavia and the Nonaligned World. Princeton, Princeton University Press.
- Stanovnik, J. (1982):** Mednarodni gospodarski sistem. Od dominacije k enakopravnosti. Ljubljana, DZS.
- Stanovnik, J. (1983):** UNCTAD – forum »svetovnega upora zapostavljenih«. *Teorija in praksa*, 20, 6, 862–874.
- Svetličič, M. (1986):** Economic Cooperation Among Developing Countries: Business Activity and/or Politics? *Development & South-South Cooperation*, 2, 2, 49–66.
- Tasić, D. (2008):** Otkrivanje Afrike: jugoslovensko-etiopski odnosi i počeci jugoslovenske afričke politike 1954–1955. V: Selinić, S. (ur.): Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 513–525.
- Toye, J., Toye, R. (2003):** The origins and interpretation of the Prebisch-Singer thesis. *History of Political Economy*, 35, 3, 437–467.
- Volfand, J. (1982):** Naši obrazi v Afriki. Ljubljana, Založba Borec.